

דף שבועי

בס"ד

פרשת וארא, תשפ"ה, מספר 1603

חורבן הערוב / "חתם סופר" לפרשת וארא

אבינדב אבוקרט

ארץ אחרת

במהלך המכות, משה ופרעה מנהלים משאים ומתנים שונים. בכל פעם פרעה מציע הצעה אחרת ובכל פעם משה משיב לו תשובה בלתי מתפשרת.

אחת מנקודות המפנה במשא והמתן המתמשך בין שניהם מתרחשת לאחר מכת ערוב. כאן לראשונה פרעה מציע לעם ישראל לעבוד את עבודת הא-לוהים בתוככי מצרים, אך משה מתעקש שאת עבודת הקורבן יקיימו ישראל במדבר דווקא, מרחק שלושה ימים ממצרים.

מה היה בה, במכת ערוב, שגרם לפרעה להסכים לראשונה שישראל יקריבו את קורבנם בתוככי מצרים. רבים מהפרשנים (חזקוני, שפתי כהן, מלבי"ם ומשך חכמה) מבארים שלראשונה במכה זו היה הבדל בין ארץ גושן לשאר ארץ מצרים. מכה זו, הפותחת את הסימן עד"ש, הדגישה את ההשגחה הא-לוהית המבדילה בין ישראל למצרים. נמצא, אם כן, שפרעה גילה כאן לראשונה שיש הבדלים בין חלקים שונים בארצו הגדולה. בתוך מצרים פרעה לא הסכים שישראל יעבדו לא-לוהים ויזבחו לו, אבל מעתה ארץ גושן כבר אינה שייכת למצרים ואפשר לזבוח בה. בנקודת הזמן הזו קיבל פרעה את החלוקה הזו; הוא העדיף לוותר על חלק מארצו כדי להציל את רובה מהמכות הבאות.

ארץ המדבר

בדברי ה"חתם סופר" אנו מוצאים, שהאמירה של פרעה נשענת לא רק על נימוק טקטי אלא על השקפה תאולוגית עמוקה. עד כה פגש פרעה את הא-לוהים כמי שעושה דין ונקם בעולמו. א-לוהים נתפס בעיניו כישות נוראה שמבקשת בכוחה הגדול להחריב את כל הנקרה בדרכה. משום כך, כשמשה סיפר שא-לוהיו רוצה שעמו יעבוד אותו במדבר, חשב פרעה שסיבת הבקשה היא משום שהמדבר הוא מקום החורבן:

שומר לו משה: "דַּרְךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים גֵּלָךְ בְּמִדְבָּר

* הרב אבינדב אבוקרט משמש כרב קהילת "אבני החושן", גבעת שמואל.

וַיִּבְחַנוּ לָהּ, ע"כ אותו אלוקי ישראל הוא השוכן במקום החורבן ושממה, ולכך הקפיד לעבדו דוקא במדבר במקום חורבן אשר כוחו גדול שמה ("תורת משה", שמ' ח:כא).

לאחר מכת הערוב, בחן פרעה את ארצו וראה אותה חרבה: "וּבְכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם תִּשְׁחַת הָאָרֶץ מִפְּנֵי הָעֶרֶב" (שמ' ח:כ). כיוון שכך, סבור היה שאין צורך ביציאה למדבר. מעתה, עבודת האל המחריב יכולה להיות במצרים שנחרבה, מבלי שיצטרך לוותר על העבדים. דברי ה"חתם סופר" מתבארים ביתר ביאור

לאחר שמעיינים בדברי מורו ורבו על מכת ערוב. פסוקי התורה אינם מפרטים בדיוק את שאירע במכה זו, מלבד תיאור של ערבוב מסוים. באזהרה שלפני המכה אמר משה: "וּמָלְאוּ בְּתֵי מִצְרַיִם אֶת הָעֶרֶב וְגַם הָאֲדָמָה אֲשֶׁר הֵם עָלֶיהָ" (שמ' ח:יז). הרב פנחס הלוי הורוויץ, רבו של ה"חתם סופר", מבאר את לשון הפסוק בביאור מופלא. לדבריו, אם החיות הטורפות במכת הערוב היו מגיעות למצרים בפני עצמן, הן לא היו יכולות לטרוף ולהתגרות במצרים. בעלי חיים שאינם בסביבתם הטבעית אינם יכולים לנהוג בפראות ובתוקפנות כפי הרגלם. משום כך, בעלי החיים במכת הערוב הגיעו למצרים יחד עם בית הגידול שלהם "היינו תערובת האדמה שנתערב בה מן המדברות ע"י החיות שהביאו עמהם". החיות הגיעו למצרים עם האדמה – החול והעפר – שעליה התהלכו ביערות ובמדבריות ("פנים יפות" שמ' ח:יז).

ראיה יפה לפירוש הזה ניתן למצוא בסיפור על הנביא אלישע ששיסה דובים בנערים שהקניטו אותו (מל"ב ב:כד). הפסוק מתאר כיצד יצאו הדובים מתוך היער, והגמרא (סוטה מז ע"א) מגלה כי אותו מקום היה ריק "לא דובים ולא יער". נס כפול הביא לכך שהקב"ה ברא שם יער וגם דובים, ועל כך הגמרא שואלת: "וליהוי דובים ולא ליהוי יער!" – שייבראו דובים מבלי שיהיה צורך לברוא באופן ניסי גם יער. והגמרא מתרצת: "דבעית", דובים ללא יער טבעי ומוכר להם יהיו מבוועתים ומפוחדים. מכאן ראינו, שדרכו של הקב"ה כשהוא מביא חיות רעות כעונש, הוא מביא עימהם גם את מקום גידולם, כדי להקנות להם ביטחון וטבעיות על מנת להוציא לפועל את הפראות שלהם.

חורבן בהכרזתה: "אוי להם לבריות מעלבונה של תורה" (אבות ו, ב).

אם כנים דברינו, נוכל לומר שמכת הערוב קשורה בקשר הדוק למהות חורבן כמקום של עבודת הא-לוהים. רמב"ן (דב' ב:כג) מלמדנו, שבעברית האותיות 'עין' ו'חית' מתחלפות, והוא ממחיש זאת בלשונות המדרשים ובדוגמאות רבות. לפי דברים אלו, אפשר למצוא קשר חזק בין 'ערוב' ל'חרוב'. לפיכך, שמה של המכה מזכיר את המקום שבו יעבדו בני ישראל את הא-לוהים.

תורת החיות

עבודת ה' אינה מבקשת להיות באמצעות מכת הערוב או על פיה; היא אמורה להיות הפוכה ממנה ולהוות תיקון עבורה. רבותינו נחלקו במדרש בשאלה, מה הייתה מכת הערוב בפועל:

לפי שהיו אומרים לישראל צאו והביאו לנו **דובים ואריות ונמרים** כדי להיות מצירים בהם, לפיכך הביא עליהם חיות מעורבבות – דברי רבי יהודה. ר' נחמיה אמר **מיני צרעין ויתושין** (שמות רבה וארא יא, ג).

מכת ערוב הייתה, אם כן, ערבוב של חיות טורפות או של חרקים מזיקים. לעומתה, מתן תורה התאפיין בכך שלא הייתה לחיות אפשרות לנהוג כרצונן החופשי. מול ההמולה של מכת הערוב, המדרש מתאר את דומיית העולם בעת מתן תורה:

כשנתן הקדוש ברוך הוא את התורה, צפור לא צווח, עוף לא פרח, **שור לא געה**, אופנים לא עפו, שרפים לא אמרו "קדוש קדוש", הים לא נזדעזע, הבריות לא דברו, אלא העולם שותק ומחריש (שמות רבה יתרו כט).

גם לשיטה שלפיה ערוב הם צרעות ויתושים, מתן תורה היה היפוך מתקן למכה, כפי שמספר המדרש: ישנו להם ישראל כל אותו הלילה, לפי ששינה של עצרת עריבה והלילה קצרה. אמר ר' יודן: **"אפילו פורטענא (פרעוש) לא עקץ במ"** (שיר השירים רבה א).

מתן תורה מגלה את הא-לוהים כבורא עולם ומהווה את המציאות כולה. ולכן, בעת התרחשותו חורבן החיות לא היה נצרך, כפי שהיה במכת ערוב.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

אם כן, במכת ערוב לא היו רק חיות רעות שמילאו את הרחובות, אלא חורבן מוחלט של אדמת מצרים. בתום מכת ערוב נראתה מצרים כעיי חרבות, ג'ונגל פראי הרוס ורמוס. בעת הזו ניצבו פרעה ומשה זה מול זה, וניהלו שוב משא ומתן על שחרור עם ישראל. אין זה פלא, שבאותה שעה התייחס פרעה לארצו כאל מדבר ממש, שכן האדמה התמלאה בחול המדבר ולא היה ביניהם שום הבדל!

חורבן וסיני

באותה שעה הגיעה תשובתו של משה, שהציגה תפישה אחרת של האלוהות; הא-לוהים של משה אינו רק א-לוהי החורבן וההרס, אלא מי שמהווה את המציאות כולה. בקשתו לצאת אל המדבר לא הייתה רק משום שהוא מקום חרב, אלא משום שהוא מקום שיד אדם לא קלקלה אותו. ארץ מצרים מלאה בטומאת העבודה הזרה ובתאוות של אנשים, ולכן אי אפשר לעבוד בה את הא-ל. עם ישראל מבקש להתנקות מזוהמת מצרים ולכן דרושים לו שלושה ימים שבהם יתרחק מאילי מצרים. הוויכוח בין משה ופרעה על זמן ההליכה במדבר אינו רק ויכוח על משך החופשה, אלא על מטרת העבודה. האם מדובר ביציאה למקום מזדמן או שמא בתהליך היטהרות עמוק ומשמעותי.

משה ופרעה מציגים שתי רמות בהכרת האלוהות, המתבטאות בשמות השונים של הא-ל. דבריו של פרעה אינם טעות מוחלטת; הם פשוט מייצגים הבנה בסיסית וחלקית. לה' יש שבעה שמות שכוונותיהם שונות (שו"ע או"ח ה א). אחד מהם הוא השם "א-לוהים", שמשמעותו "תקיף, בעל היכולת ובעל הכוחות כולם". זהו השם המבטא את הדין שה' עושה בעולמו, את עונשם של הרשעים ואת החרבת מקורות הרוע, וזהו השם שפרעה מבין ואיתו הוא מנסה להתמודד ולהתמקח. אבל משה פועל בשם אחר, שם הויה "היה, הווה ויהיה". שם זה הוא ביטוי לכך שה' מהווה את כל העולם, נותן לו את זכות הקיום והחיות המתמדת. מול הא-לוהים המחרב את מצרים, ביקש משה להציג את ה' המהווה את עולמו.

הבדלי השמות הללו נמצאים גם בשמותיו של ההר שאליו מבקשים ישראל לצאת ולעבוד שם את א-לוהים. מתן תורה התרחש בהר סיני שנקרא לעיתים גם הר חורב. המהר"ל מסביר ששם זה מבטא את הצד הקשה שיש בנתינתה של התורה: "הוא שמביא חורבן על בני אדם שמרחיקים את התורה, ולפיכך מצד הזה ראוי שיקרא שמו 'הר חורב'" ("דרך חיים" ו, ב). התורה בונה את העולם אולם היא מביאה עימה גם חורבן על אלו שבחרו להתרחק ממנה. הצד הזה של התורה – הקשה, הסיזיפי, המחייב והמעניש – הוא הצד הגלוי יותר למתבונן מהצד "כי דבר זה יותר מורגש בעולם... כי השנאה עושה היכר ורושם, ולא כן האהבה, שלא נמצא מזה רושם". על מנת להרגיש בבניינה של התורה ובטוב שבה, יש לעמול ולטעום ממנה זמן ממושך. לכן אלו שאינם עוסקים בתורה ומרוחקים ממנה, נפגשים בה רק מכוח "בת קול יוצאת מהר חורב" – "חורב" דווקא. אותה בת קול המביאה